

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพประเภทแหล่งท่องเที่ยวพุร้อน ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

The Patterns of Health Tourism Management in Hot Spring Sites in the Western Thailand

นิพล เชื้อเมืองพาน

สาขาวิชาการท่องเที่ยวและการโรงแรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม
niponphan@yahoo.com

บทคัดย่อ

การวิจัยรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพประเภทแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วม และรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่พุร้อนในภาคตะวันตกของประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของคนที่ในพื้นที่ ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) แบบสอบถาม การสำรวจ การสังเกตการณ์ ทางการท่องเที่ยว กลุ่มตัวอย่างได้แก่ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว เช่น หน่วยงานภาครัฐ ผู้ประกอบการร้านค้า ผู้นำชุมชน หน่วยงานหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนภาคตะวันตก ปรากฏชุมชน ชาวบ้านทั่วไปในพื้นที่ ตลอดจนนักท่องเที่ยวที่ไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวพุร้อน จำนวน 3 แห่ง จากนั้นนำผลที่ได้จากข้อมูลเชิงคุณภาพมาวิเคราะห์ตามประเด็น (Content analysis) เพื่อนำมาอภิปรายผลการศึกษา ผลวิจัยพบว่า

- ด้านบริบทและอัตลักษณ์การท่องเที่ยวในแหล่งพุร้อนที่ศึกษามีบริบทและอัตลักษณ์เฉพาะแห่ง แต่ยังคงขาดการดึงเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่
- ด้านรูปแบบการท่องเที่ยวในแต่ละแหล่งท่องเที่ยว พบว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ มีการผสมผสานรูปแบบการท่องเที่ยวกับทรัพยากรท่องเที่ยวอื่น และกิจกรรมท่องเที่ยวอื่น ๆ ในพื้นที่เพื่อเชื่อมโยงให้เกิดการท่องเที่ยวจากการใช้ประโยชน์พุร้อนในแต่ละแห่ง
- ด้านต้นแบบและการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ พบว่า มีความแตกต่างกันทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริหารจัดการท่องเที่ยวในแต่ละแห่งที่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ บางแห่งอยู่ในความดูแลของอุทยานแห่งชาติ บางแห่งอยู่ในความดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบล และบางพื้นที่อยู่ในการบริหารจัดการในโดยชุมชน ทำให้บทบาทการมีส่วนร่วมมีความแตกต่างกัน คือ ในการบริหารจัดการโดยชุมชน ชาวบ้านจะมีบทบาทการบริหารจัดการในระดับมากกว่า องค์การบริหารส่วนตำบล และ อุทยานแห่งชาติ ตามลำดับนอกจากนี้ยังพบว่าแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนในประเทศไทยจำเป็นต้องมีการจัดทำแผนแม่บทให้เกิดขึ้น เพื่อให้เกิดการวางแผน และกำหนดทิศทางการพัฒนาแหล่งพุร้อนทั้งหมดที่กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศให้สามารถใช้ประโยชน์เชิงการท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม เต็มศักยภาพ และคงความเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์แต่ละพื้นที่ไว้สืบไป

นอกจากนี้ยังพบว่าแหล่งท่องเที่ยวพุร้อนในประเทศไทยจำเป็นต้องมีการจัดทำแผนแม่บทให้เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดการวางแผน และกำหนดทิศทางการพัฒนาแหล่งพุร้อนทั้งหมดที่กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศให้สามารถใช้ประโยชน์เชิงการท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม เต็มศักยภาพ และคงความเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์แต่ละพื้นที่ไว้สืบไป

Abstract

This research aimed to study the patterns of health tourism management in hot spring sites in the Western Thailand. The study was conducted using qualitative approach, in collaboration with participation from local communities. The fieldwork combines varied sources of data gathering techniques including in-depth interviews, focus groups, surveys, and observations. The samples were stakeholders in relation

to tourism development such as governmental organizations, entrepreneurs, local shop owners, community leaders and members, and individual persons relevant to management of three hot spring destinations in western Thailand. The collected data from interviews were analyzed, interpreted and reported using content analysis and descriptive explanation methods.

The results showed that:

1. All of the three hot spring sites, in fact, were outstanding in terms of their local identities and natural resources which were suitable for developing into tourism destinations. However, they were not deeply focused to be used for health tourism at the sites.

2. In terms of tourism patterns, the three sites are considered as health tourism destinations which combine health tourism activities with other tourism resources and activities both in the area and nearby destinations in order to encourage the use of hot springs in each site.

3. The models for local participation and hot spring health tourism development in each study sites were different depending on the organizations that manage the area. For example, some sites were taken care by the national park. Some were controlled by the Tambon Administration Organization (TAO). And some were locally managed by the community members. As a result the levels of participation in each site were different. For the one managed by local community, participation level of local residents is higher than the other authorities, for instance.

Moreover, a hot spring tourism master plan should be launched as a guideline for tourism planning and management of hot spring destinations throughout Thailand. This master plan will help each destination to better plan and set the appropriate direction of hot spring tourism development which will benefit to the sustainability of the resources and the conservation of local identity and uniqueness.

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหา

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีความสำคัญอย่างสูงต่อการพัฒนาประเทศไทยโดยเฉพาะประเทศไทยซึ่งใช้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมหลักในการส่งเสริมเศรษฐกิจ ทั้งในระดับประเทศและสากล กล่าวคือ การท่องเที่ยวเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจให้เกิดการพัฒนาและนำมาซึ่งรายได้และเงินตราจากต่างประเทศสู่สังคมและชุมชนของประเทศ (Tourism Authority of Thailand, 1997; Tourism Authority of Thailand, 2001)รวมทั้งการก่อให้เกิดการกระตุ้นและความตื่นตัวทางสังคมเพื่อการปรับตัวในการรองรับเศรษฐกิจการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน (ภราเดช พยัทธิเชียร, 2546, หน้า 20) ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยว การพัฒนาการท่องเที่ยว ตลอดจนการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ใดๆ ก็ตาม จึงมีความจำเป็นที่ต้องมีการศึกษาและกำหนดแนวทางการพัฒนาโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อคุ้มครองรักษาสภาพของแหล่งท่องเที่ยวรวมถึงการพัฒนาคุณภาพและศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวอย่างเหมาะสมต่อทั้งระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม และชุมชน (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, 2548)

อย่างไรก็ตามกิจกรรมและรูปแบบการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น แม้จะก่อให้เกิดผลในเชิงบวก ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม แต่จากการศึกษายังมีประเด็น ในเชิงลบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว เช่น ปัญหาในการบริหารจัดการ การจัดสรรรายได้จากการท่องเที่ยว และค่าครองชีพที่สูงขึ้นในสังคมและชุมชนในแหล่งท่องเที่ยว ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบ และการรุกรานที่สาธารณชนในพื้นที่ท่องเที่ยว ตลอดจนการก่อสร้างอาคารและสิ่งก่อสร้างที่ขาดการคำนึงถึงเอกลักษณ์และความกลมกลืนของสภาพสิ่งก่อสร้างและสภาพแวดล้อมที่ควรจะเป็นจริง ตลอดจนการขาดความรู้ความเข้าใจทั้งในด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยว การบริการทางการท่องเที่ยว และการกำหนดแผนยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยเฉพาะในด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ (Duffy, 2006; Butler, 1991; Holden, 2006)

การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) เป็นอีกรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ตลอดจนการเรียนรู้วิถีชีวิตและพักผ่อนหย่อนใจ โดยแบ่งเวลาส่วนหนึ่งจากการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและกิจกรรมรักษาฟื้นฟูสุขภาพ โดยทั่วไปการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพจึงมีการจัดการการท่องเที่ยวพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติ เพื่อ

เรียนรู้วิถีใช้พลังงานจากธรรมชาติมาบำบัดรักษา และสร้างเสริมสุขภาพกายและสุขภาพจิตให้สดชื่นผ่อนคลายเป็นการเพิ่มพูนพลังกำลังให้สมบูรณ์แข็งแรงปรับสภาพจิตใจและร่างกายให้สมดุล และสามารถนำกลับไปปรับประยุกต์ ใช้ในชีวิตประจำวันได้ สรุพล ศรีวิทยา และคณะ (2546) ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพถือเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่สร้างจิตสำนึกต่อการส่งเสริมและรักษาสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากมีลักษณะสำคัญเป็นการท่องเที่ยวพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติ เรียนรู้วิถีการใช้พลังงานจากธรรมชาติมาบำบัดและสร้างเสริมสุขภาพ ทั้งร่างกายและจิตใจให้สดชื่นผ่อนคลาย แล้วสามารถนำกลับมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

การท่องเที่ยวในแหล่งพุร้อนในประเทศไทย ถือว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพรูปแบบหนึ่งในเชิงการบำบัดรักษาและดูแลสุขภาพ ซึ่งแหล่งพุร้อนในภาคตะวันตกของประเทศไทยมี 18 แห่งกระจายอยู่ทั่วภูมิภาค (กรมทรัพยากรธรณี: 2530) โดยส่วนใหญ่จะถูกใช้ประโยชน์ด้านนันทนาการ การท่องเที่ยว และธรรมชาติบำบัดเป็นหลัก

ในประเทศไทย จากการศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพในแหล่งพุร้อนที่ผ่านมามีการบริการและกิจกรรมพื้นฐานที่พบในแหล่งพุร้อนต่าง ๆ อาทิ การบริการพุร้อนธรรมชาติ การบริการพื้นที่พักผ่อนและห้องพัก การจัดกิจกรรมทัศนศึกษา การบริการนันทนาการและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ เช่น การบริการนวดแผนโบราณ บริการร้านอาหารและเครื่องดื่ม เป็นต้น

จากการศึกษาศักยภาพแหล่งพุร้อนในระดับภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยทั้ง 18 แห่ง พบว่าแหล่งพุร้อนแต่ละแห่งมีศักยภาพในระดับการเป็นแหล่งนันทนาการ เช่น บางแห่งเป็นเพียงแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ (ชม และเพลิดเพลินกับธรรมชาติและทัศนียภาพ) บางแห่งยังใช้ประโยชน์ได้เพียงบางส่วน เช่น การนำมาจัดสร้างเป็นบ่อแช่ตัว แต่ยังมีปริมาณที่ไม่เพียงพอกับความต้องการของนักท่องเที่ยว และเกิดความแออัดในช่วงวันหยุด และวันเสาร์ อาทิตย์ รวมถึงบางแห่งมีการปล่อยให้พุร้อนไหลล้นออกไปโดยไม่ได้มีการนำมากักเก็บเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มระบบ ตลอดจนการขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการและการบำรุงรักษาอุปกรณ์และสิ่งอำนวยความสะดวกในพื้นที่ รวมทั้งยังขาดมาตรการในการศึกษาถึงผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวทั้งปัจจุบันและอนาคต (นิพล เชื้อเมืองพาน และคณะ, 2556)

ดังนั้นเพื่อตอบสนองความต้องการในท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงไปจึงจำเป็นต้องมีการศึกษา วิเคราะห์เพื่อการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีจุดประสงค์เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาในมิติของการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวในมิติที่ทรัพยากรการท่องเที่ยวเป็นผลิตภัณฑ์และบริการ (Tourism Products and Services) ที่ตอบสนองการท่องเที่ยวที่หลากหลายขึ้น ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน

การศึกษานี้ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพใน แหล่งท่องเที่ยวพุร้อนโดยชุมชนเพื่อเกิดการพัฒนาเป็นต้นแบบการท่องเที่ยวในแหล่งพุร้อนในระดับภูมิภาคและขยายผลสู่ระดับประเทศ

2. วัตถุประสงค์หลักของแผนการวิจัย

2.1 ศึกษาแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ และรูปแบบความต้องการการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่เพื่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสุขภาพประเภทพุร้อนของแต่ละพื้นที่

2.2 เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพต้นแบบเพื่อการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ในแหล่งพุร้อนภาคตะวันตกอย่างน้อย 3 พื้นที่

3. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.1 แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2539) ได้กล่าวถึง การศึกษาศักยภาพทางการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวใดที่มีศักยภาพนั้นต้องพิจารณาปัจจัยต่างๆ ของพื้นที่ที่จัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยมีองค์ประกอบสำคัญที่นำมาใช้ในการพิจารณาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว 4 ประการ คือ 1) ปัจจัยจุดดึงดูดทาง การท่องเที่ยว 2) ปัจจัยประกอบที่จะเกื้อกูลสถานที่ท่องเที่ยว 3) ปัจจัยสนับสนุนและสิ่งอำนวยความสะดวก และ 4) ปัจจัยด้านโครงสร้างพื้นฐานและการคมนาคม ซึ่งศักยภาพและความพร้อมในการท่องเที่ยวแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันตามประเภทของแหล่งหรือทรัพยากรนั้น ๆ ความสวย ความสุนทรีย์ และความเป็นธรรมชาติและเอกลักษณ์ ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และความงามทางศิลปวัฒนธรรม คือ คุณสมบัติที่สำคัญของแหล่งหรือทรัพยากรท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่ย่อมแตกต่างกัน และด้วยความแตกต่างของศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว ความ

แตกต่างกันของทรัพยากรท่องเที่ยวในแต่ละพื้นที่ ก่อให้เกิดความคิด ความตระหนักในการพิจารณารูปแบบการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากร เกิดการเรียนรู้ และเกิดการพัฒนายั่งยืน

จากเกณฑ์แบบกว้างข้างต้นดังกล่าวสอดคล้องกับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2552) ได้กล่าวถึงมุมมองการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในเชิงศักยภาพการท่องเที่ยวของแต่ละพื้นที่ มีเกณฑ์ต่างๆ ไป คือ 1) เกณฑ์ลักษณะทากายภาพของแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ การคำนึงถึงที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยว การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความสมบูรณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่ง 2) เกณฑ์การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ได้แก่การจัดการขยะ การจัดการคุณภาพน้ำ การจัดการคุณภาพอากาศ การจัดการคุณภาพเสียง และการจัดการความเปราะบางด้านสิ่งแวดล้อม 3) เกณฑ์ด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ ด้านผลประโยชน์ ความสามารถในการพึ่งตนเอง และความเข้มแข็งของชุมชน 4) เกณฑ์คุณค่าศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น คุณค่าทางอัตลักษณ์ คุณค่าทางภูมิปัญญา องค์ความรู้ คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทางสังคม ความเสี่ยงต่อการเสื่อมสลายและการถูกทำลาย 5) เกณฑ์คุณค่าทางการศึกษาและการเรียนรู้ อาทิ ผลประโยชน์และความคุ้มค่าในการเรียนรู้ วิธีการเผยแพร่เนื้อหาความรู้ และใช้แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ วิธีการปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ และ 6) เกณฑ์ด้านประสิทธิภาพและการจัดการ ดังนั้นการจัดการการท่องเที่ยวจำเป็นต้องศึกษาและคำนึงถึงศักยภาพแห่งท่องเที่ยว ในการนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์และการสร้างกิจกรรมเพื่อรองรับแหล่งท่องเที่ยวอย่างเหมาะสมตามศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่ง

3.2 แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยว

ในด้านรูปแบบการท่องเที่ยวนั้นหลาย ๆ ภาคส่วนได้กล่าวถึงรูปแบบการท่องเที่ยวออกได้โดยรวมตัวอย่างรูปแบบการท่องเที่ยวที่น่าจะเกี่ยวข้องกับแหล่งตัวอย่างพื้นที่ที่จะศึกษาไว้ดังนี้ (กรราเดช พยัฆวิเชียร: 2546; ศูนย์วิจัยกสิกรรมไทย: 2555; TDRI: 2540; and TAT: 2001) คือ 1) ประเภทการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์ และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน 2) ประเภทการท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยาหรือศิลาสัญจร (Litho Tourism) หมายถึง การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติที่เป็นหินผา ลานหินทราย อุโมงค์ โพรง ถ้ำน้ำลอด ถ้ำหินงอกหินย้อย เพื่อดูความงามภูมิทัศน์ที่มีความแปลกของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่โลกศึกษาธรรมชาติของหินประเภทต่างๆและซากบรรพชีวินหรือฟอสซิล(Fossil)ซึ่งการท่องเที่ยวรูปแบบนี้ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดประสบการณ์ใหม่บนพื้นฐานการท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบ มีจิตสำนึกต่อการรักษาสภาพแวดล้อม โดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการท่องเที่ยว 3) ประเภทการท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agrotourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังพื้นที่เกษตร สวนเกษตร วนเกษตร สวนสมุนไพร ฟาร์มปศุสัตว์และเลี้ยงสัตว์ เพื่อชื่นชมความงามความสำเร็จ และเพลิดเพลินในสวนเกษตร ได้ความรู้ มีประสบการณ์ใหม่บนพื้นฐานความรับผิดชอบต่อสุขภาพแวดล้อมของสถานที่แห่งนั้น 4) ประเภทการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์ (Home-Stay) นักท่องเที่ยวพักร่วมกับเจ้าของบ้านในพื้นที่ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม มีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความคิดซึ่งกันและกัน โดยเจ้าของบ้านจะจัดที่พักและอาหารให้กับนักท่องเที่ยว ทั้งนี้นักท่องเที่ยวจะต้องจ่ายค่าบริการให้แก่เจ้าของบ้าน โดยแนวคิดพื้นฐานของโฮมสเตย์จะถือว่าผู้มาพักเป็นแขกของเจ้าของบ้าน มิใช่นักท่องเที่ยว 5) ประเภทการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health & Wellness) ปัจจุบันกระแสความนิยมของผู้บริโภคมุ่งเน้น สู่การดูแลสุขภาพการบริโภคอาหารปลอดภัย และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น ทำให้การเดินทางเพื่อท่องเที่ยว และพ่วงกิจกรรมด้านสุขภาพ อาทิ การเล่นกีฬา ควบคุมอาหาร โปรแกรมตรวจสุขภาพ นวดแผนไทย สปา หรือนั่งสมาธิ มีแนวโน้มเติบโตอย่างรวดเร็ว ถือเป็นช่องทางที่จะเพิ่มพูนเงินตราต่างประเทศเข้าประเทศ ทั้งในส่วนของบริการทางการแพทย์ และบริการด้านการท่องเที่ยวของทั้งคนไข้และญาติที่ติดตามมาดูแลคนไข้ 6) ประเภทการท่องเที่ยวชุมชน (Community-based Tourism) เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่มีลักษณะเป็นชุมชน โดยมีพื้นฐานที่สำคัญคือการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวของพื้นที่ ซึ่งการท่องเที่ยวแบบนี้จะช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่นด้วยการสร้างงานและกระจายรายได้ ขณะเดียวกันก็ช่วยในการอนุรักษ์วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวอีกด้วย 7) ประเภทการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) ท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวโบราณคดีและประวัติศาสตร์ รวมถึงสถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ โดยชุมชนในท้องถิ่นควรมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของความรับผิดชอบต่อสุขภาพแวดล้อมและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสิ่งแวดล้อม 8) ประเภทการท่องเที่ยวเพื่อการผจญภัย (Adventure Tourism) นำธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นองค์ประกอบในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความท้าทาย ตื่นเต้น และแปลกใหม่

ต่อประสบการณ์นักท่องเที่ยว อีกทั้งยังอาจเป็นการฝึกความชำนาญทักษะทางร่างกาย เช่น การล่องแพ การล่องแก่ง การเดินป่า การปีนเขา และการปีนหน้าผา เป็นต้น และ 9) ประเภทการท่องเที่ยวเพื่อการแต่งงานและฮันนีมูน (Honeymoon Tourism) กลุ่มเป้าหมายคือนักท่องเที่ยวที่มีจุดประสงค์ในการเดินทางเพื่อเฉลิมฉลองการแต่งงาน หมายรวมทั้งคู่บ่าวสาวที่เพิ่งจะแต่งงานใหม่ ๆ และคู่ที่ต้องการฉลองครบรอบแต่งงาน ซึ่งการท่องเที่ยวรูปแบบนี้ มักจะมาพร้อมกับแหล่งที่พักที่เป็นส่วนตัว และกิจกรรมการจดทะเบียนสมรสในรูปแบบต่างๆ เช่น การจดทะเบียนสมรสใต้ท้องทะเล และการสมรสบนหลังช้าง เป็นต้น เป็นการท่องเที่ยวที่ต้องสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวให้โดดเด่น และแปลกแหวกแนวของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการท่องเที่ยวในแต่ละจังหวัด เพื่อเป็นจุดขายดึงดูดนักท่องเที่ยว

โดยสรุปรูปแบบการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรในแต่ละแหล่งท่องเที่ยว โดยทั้งชุมชนและนักท่องเที่ยวได้มีการนำมาใช้ให้เกิดการตอบสนองต่อกิจกรรมและตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ทั้งนี้จำเป็นต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และการใช้ประโยชน์อย่างสอดคล้องกับทรัพยากร แหล่งท่องเที่ยว สังคม และสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วย

3.3 การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2551: 31) ได้ให้นิยามของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health tourism) ว่าเป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามในแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ตลอดจนการเรียนรู้วิถีชีวิตและพักผ่อนหย่อนใจ โดยแบ่งเวลาส่วนหนึ่งจากการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและกิจกรรมรักษาฟื้นฟูสุขภาพ ขณะที่อารีย์ บุญชัย และจินา ต้นศรวิพุธ (2546: 22) ได้ให้นิยามของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวเยี่ยมชมสถานที่ที่สวยงามงดงามในแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรม เพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิตและพักผ่อนหย่อนใจด้วยการแบ่งเวลาจากการท่องเที่ยวเพื่อทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพและ/หรือการบำบัดรักษาฟื้นฟูสุขภาพ โดยทั่วไปการท่องเที่ยวสุขภาพจึงมีการจัดรายการท่องเที่ยวพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติ เพื่อเรียนรู้วิถีใช้พลังงานจากธรรมชาติมาบำบัดรักษา และสร้างเสริมสุขภาพกายและสุขภาพจิตให้สดชื่นผ่อนคลายเป็นการเพิ่มพูนพลังกำลังให้สมบูรณ์แข็งแรงปรับสภาพจิตใจและร่างกายให้สมดุล และสามารถกลับไปปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

นอกจากนี้วรรณภา วงษ์วานิช (2546: 145) ได้กล่าวว่าการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ หมายถึง การท่องเที่ยวพักผ่อนไปท่ามกลางธรรมชาติ เรียนรู้วิถีการใช้พลังงานจากธรรมชาติมาบำบัดและเสริมสร้างสุขภาพให้แข็งแรง จิตใจสดชื่นแจ่มใสควบคู่ไปกับการท่องเที่ยว เห็นวัฒนธรรมท้องถิ่น และนำสิ่งที่ได้รับมาปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ส่วนใหญ่นิยมเดินทางไปพักผ่อนยังต่างจังหวัด ซึ่งปัจจุบันนิยมกันมากในรูปแบบของศูนย์สุขภาพ โดยมีหลักสำคัญ คือ สถานที่นั้นควรจะมีสภาพธรรมชาติที่สวยงาม ร่มรื่น สะอาด ปราศจากมลพิษ ต่าง ๆ และมีสิ่งอำนวยความสะดวก มีความปลอดภัย ตลอดจนมีบุคลากรที่มีความรู้ทางด้านสุขภาพ อนามัย สุขภาพกาย สุขภาพจิต ที่พร้อมจะช่วยให้ความช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา

แนวคิดเกี่ยวกับพุร้อนกับการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ

สำนักพัฒนาการท่องเที่ยว (2556: ออนไลน์) ได้ให้นิยามแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ หมายถึง การเดินทางไปท่องเที่ยวเยี่ยมชมสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามงดงามในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติและวัฒนธรรม เพื่อเรียนรู้ถึงวิถีชีวิตและพักผ่อนหย่อนใจโดยแบ่งเวลาส่วนหนึ่งจากการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อทำกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ และ/หรือรับบริการรักษาพยาบาล และฟื้นฟูสุขภาพ โดยทั่วไปจะมีการจัดรายการท่องเที่ยวพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติ เพื่อเรียนรู้วิถีใช้พลังงานจากธรรมชาติมาบำบัดรักษา และเสริมสร้างสุขภาพกายและสุขภาพจิตให้สดชื่นผ่อนคลาย เป็นการเพิ่มพูนพลังกำลังให้สมบูรณ์แข็งแรง ปรับสภาพจิตใจและร่างกายให้สมดุล และสามารถกลับไปปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

ทั้งนี้พจนานุกรมศัพท์ธรณีวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. 2544 ได้ให้คำจำกัดความของน้ำพุร้อน หรือต่อไปน้เรียกว่า “พุร้อน” ว่า “เป็นแหล่งที่น้ำไหลขึ้นมาจากใต้ดิน และมีอุณหภูมิสูงกว่าอุณหภูมิของร่างกายมนุษย์” น้ำที่พุขึ้นมาอาจจะอุ่น ๆ จนถึงเดือดพล่าน อาจบริสุทธิ์หรือมีแร่ธาตุรวมทั้งแก๊สละลายอยู่ ทำให้มีรสและกลิ่นต่างๆ กัน ปริมาณน้ำที่ไหลออกมาแต่ละพุก็ต่างกัน บางพุไหลเพียงเอ่อๆ บางพุไหลแรง บางพุพุ่งกระเซ็นพ่นปากบ่อ เพราะแรงดันของแก๊สที่ละลายขึ้นมาจากใต้ดิน เช่น ที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ที่อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ถ้าน้ำที่พุขึ้นมาเย็นกว่าอุณหภูมิของร่างกาย เรียกแหล่งนั้นว่า พุน้ำเย็น (cold spring)

4. ระเบียบวิธีการวิจัย

4.1 ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยเชิงคุณภาพสำหรับกลุ่มตัวอย่างคนในพื้นที่ ได้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและประชาชนในพื้นที่ท่องเที่ยวหน้าพู้ร้อนในภาคตะวันตกที่มีศักยภาพแตกต่างกัน 3 แห่ง

- 1) แหล่งพุน้ำร้อนหนองหญ้าปล้อง อำเภอหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี
- 2) แหล่งพุน้ำร้อนห้วยน้ำนัก อำเภอพบพระ จังหวัดตาก
- 3) แหล่งพุน้ำร้อนหินดาด อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

4.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) ใช้แบบสัมภาษณ์ตามกลุ่มตัวอย่าง โดยเป็นแบบสัมภาษณ์แนวลึก ซึ่งยึดประเด็นคำถามแนวเดียวกันแต่คำถามแต่ละข้ออาจแตกต่างกันตามกลุ่มตัวอย่าง ในการพัฒนาต้นแบบของแหล่งท่องเที่ยว 6 ประการ คือ 1) ลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว 2) การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม 3) เศรษฐกิจและสังคม 4) คุณค่าศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 5) คุณค่าทางการศึกษาและการเรียนรู้ 6) ประสิทธิภาพและการจัดการ โดยยึดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อม (ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม) คุณค่าการใช้ทรัพยากร (ด้านเศรษฐกิจ) และการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ (การบริหาร และนโยบาย)

2) แบบสำรวจ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน และพฤติกรรมนักท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว

3) แบบประเด็นประชุมกลุ่มย่อยในแต่ละพื้นที่ โดยประเด็นการสัมภาษณ์กลุ่มย่อย ยึดหลักประเด็นการศึกษาเช่นเดียวกับกลุ่มตัวอย่างอื่น ๆ ในการพัฒนาต้นแบบของแหล่งท่องเที่ยว 6 ประการ คือ 1) ลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว 2) การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม 3) เศรษฐกิจและสังคม 4) คุณค่าศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 5) คุณค่าทางการศึกษาและการเรียนรู้ 6) ประสิทธิภาพและการจัดการ โดยยึดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและสิ่งแวดล้อม (ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม) คุณค่าการใช้ทรัพยากร (ด้านเศรษฐกิจ) และการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ (การบริหาร และนโยบาย)

4.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพ (ทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก การประชุมกลุ่มย่อย และการสำรวจแบบสังเกตการณ์ และการศึกษาดูงาน) ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยการสร้างประเด็นหลักนำการวิเคราะห์ (Thematic analysis) เพื่อให้การวิเคราะห์ข้อมูลได้ตรงประเด็น และตามวัตถุประสงค์การวิจัย และผลการวิเคราะห์จะนำไปใช้ตอบคำถามจากการวิจัยได้ตรงประเด็น โดยมีเป้าหมายของผลการวิจัยในประเด็นที่ศึกษา ดังนี้ ด้านการพัฒนาต้นแบบคุณภาพการบริการและการท่องเที่ยว ด้านการจัดการและรูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพของคนในพื้นที่

5. ผลการวิจัย

5.1 การศึกษาเรื่องบริบท

5.1.1 พุน้ำร้อนหินดาด จังหวัดกาญจนบุรี

1) บริบทพื้นที่

พุน้ำร้อนหินดาดเป็นบ่อพุน้ำร้อนที่เกิดอยู่ริมห้วยกุ้มซึ่งเป็นลำห้วยธรรมชาติ มีน้ำไหลตลอดทั้งปี เป็นบ่อแช่ตัวแนวยาว 30 เมตร มีทั้งหมด 3 บ่อ โดยมีความลึกเฉลี่ยประมาณ 1 เมตร มีอัตราการเกิดที่สม่ำเสมอ โดยมีอัตราการเกิดประมาณ 3 ลิตรต่อวินาที เป็นแหล่งพุน้ำร้อนที่เกิดจากการเบียดอัดของหินปูนตามแนวรอยเลื่อนในแนวห้วยกุ้มซึ่งวางตัวในแนวตะวันออก – ตะวันตก น้ำที่ซึมลงไปถึงชั้นหินอุ้มน้ำได้รับการถ่ายเทความร้อนแล้วแทรกดันขึ้นมาตามรอยแตกของหินในแนวห้วยกุ้ม

2) สภาพการท่องเที่ยว

สภาพทางกายภาพของพุร้อนหินดาด ที่มีการพัฒนาเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน หากแต่ยังขาดการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้กลมกลืนกับธรรมชาติ แวดล้อมที่ร่มรื่น ร้านค้าขาดการจัดการและออกแบบให้เป็นระเบียบ ประกอบกับที่จอดรถ ที่อยู่ใกล้กับแหล่งพุร้อน จึงทำให้เกิดการบดบังทัศนียภาพที่งดงามของพุร้อน การบริการนักท่องเที่ยวโดยการสร้างอาคาร ถาวรวัตถุ หลายหลัง ใกล้กับพุร้อน โดยเฉพาะห้องน้ำที่ทรุดโทรม ขาดการแบ่งพื้นที่ให้เป็นสัดส่วนเพื่อบริการนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดทัศนียภาพที่ไม่น่าชมเมื่อมีการใช้บริการ ทั้งนี้มีอาคารบางส่วนที่สร้างขึ้นมาแล้วยังไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง

3) แนวโน้มและทิศทางการพัฒนา

แนวโน้มและทิศทางการพัฒนาแหล่งพุร้อนหินดาด ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่บริหารจัดการโดยองค์การบริหารส่วนตำบลโดยชุมชนมีส่วนร่วม และสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนท้องถิ่น ในหลายส่วน อาทิ ร้านขายอาหาร สิ้นค้าและของที่ระลึก การบริการนวดเพื่อสุขภาพของวิสาหกิจชุมชน ที่มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม และกระจายรายได้กันภายในกลุ่ม รวมถึงโครงการผลิตน้ำดื่มบรรจุขวด ซึ่งมีการสร้างโรงเรือน และเตรียมการในการผลิตน้ำแร่ อยู่ในขั้นตอนการออกแบบเครื่องหมายการค้าและการวางกลยุทธ์การตลาดผลิตภัณฑ์ รวมทั้งวางแผนปรับปรุงภูมิทัศน์ให้มีความสวยงามและกลมกลืนกับธรรมชาติมากยิ่งขึ้น

ภาพ คณะผู้วิจัยพูดคุยกับ อบต. ภาพ บริเวณบ่อแช่น้ำแร่ ภาพ ทางเดินไปห้องแช่ส่วนตัว ภาพ ห้องเปลี่ยนเสื้อผ้า

5.1.2 พุร้อนหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี

1) บริบทพื้นที่

พุร้อนหนองหญ้าปล้อง ตั้งอยู่ ณ หมู่ที่ 5 ตำบลยางน้ำก๊าดเหนือ อำเภอหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี อยู่ห่างจากจังหวัดเพชรบุรีประมาณ 45 กิโลเมตร ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของบ้านพุร้อน หมู่ 5 พุร้อนมีอุณหภูมิประมาณ 55 องศาเซลเซียส เป็นพุร้อนที่มีอัตราการเกิดที่สม่ำเสมอ

2.) สภาพการท่องเที่ยว

ด้านสภาพการท่องเที่ยว พบว่า บริเวณพุร้อน มีการตั้งศาล 2 ศาลตามความเชื่อและความเคารพของคนในพื้นที่ บ่อพุร้อนเป็นบ่อรูปวงรี ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 4 เมตร มีสายรัยสีเขียวแกมน้ำเงิน เกิดขึ้นในบ่อ และบริเวณใกล้กับบ่อกำเนิดมีการจัดทำเป็นธารน้ำขนาดเล็กรองรับน้ำที่ไหลออกจากบ่อกำเนิดสำหรับให้นักท่องเที่ยวแช่เท้า มีการปล่อยให้พุร้อนไหลลงสู่อาคารอาบน้ำด้านล่าง โดยการใช้ท่อเหล็กขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2.5 นิ้ว ยาวประมาณ 200 เมตร เพื่อนำน้ำไปเก็บไว้ที่บ่อพักน้ำด้านล่าง บริเวณทางเข้าด้านหน้าของแหล่งพุร้อน มีร้านขายของชำ ร้านอาหาร และร้านขายสินค้าทางการเกษตรโดยชาวบ้าน เช่น สับปะรด มะนาว และมะละกอ เป็นต้น มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในวันหยุดบ้าง โดยส่วนใหญ่เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย กิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีบริการแก่นักท่องเที่ยวคือ การบริการอาบน้ำร้อนในบ่อแช่ตัว ทั้งบ่อเดี่ยว และบ่อแช่ตัวรวม รวมถึงกิจกรรมนวดแผนไทยที่มีไว้บริการนักท่องเที่ยวที่ประสงค์การนวด ตลอดจนการเดินทางศึกษาธรรมชาติในพื้นที่จากจุดบริการนักท่องเที่ยวไปยังบ่อน้ำร้อนหลักในพื้นที่ระยะทาง 400 เมตร รวมถึงมีบริการบ่อแช่เท้า ใกล้ ๆ บริเวณบ่อน้ำร้อนหลักในพื้นที่ นอกจากนี้ยังพบว่าในพื้นที่มีมาตรการรักษาความปลอดภัย โดยมีเจ้าหน้าที่ตำรวจดูแลตลอด 24 ชั่วโมง

3) แนวโน้มและทิศทางการพัฒนา

พุน้ำร้อนหนองหญ้าปล้องประสบปัญหาด้านการพัฒนาปรับปรุง คือ

ห้องอาบน้ำ

3.1) ปรับปรุงเรื่องการรักษาความสะอาดของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ทั้งบ่อแช่

3.2) ขาดความชัดเจนด้านสื่อ ป้ายสื่อความหมายต่างๆ

3.3) ขาดการจัดตั้งศูนย์บริการนักท่องเที่ยว

3.4) การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม มีขั้นตอนกระบวนการที่ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ เพราะจากการศึกษาชั้นที่ 1 พบว่าชุมชนบ้านพุน้ำร้อนหนองหญ้าปล้องมีความเต็มใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อช่วยกันพัฒนา แต่ยังคงขาดกระบวนการที่ชัดเจน

ภาพ สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการ

ภาพ บ่อกำเนิดน้ำแร่

ภาพ ที่จอดรถและร้านค้า

ภาพ บ่อพุน้ำร้อนหนองหญ้าปล้อง

ภาพ รางน้ำสำหรับแช่เท้า

5.1.3 พุน้ำร้อนห้วยน้ำนก จังหวัดตาก

1) บริบทพื้นที่

พุน้ำร้อนห้วยน้ำนก เป็นบ่อพุน้ำร้อนที่อยู่ติดกับถนนลาดยางเส้นทางสู่บ้านห้วยน้ำนก บ่อที่ 1 มีลักษณะคล้ายกระทะที่เกิดจากการก่อปูนบ่อเพื่อเก็บกักน้ำ มีขนาด เส้นผ่านศูนย์กลาง 5.5 เมตร ความลึกของบ่อ 1.8 เมตร พุน้ำร้อนบ่อที่ 1 2 และ 3 ซึ่งมีอุณหภูมิ 59 63 และ 59 องศาเซลเซียสตามลำดับ พบว่า คุณภาพน้ำทั้งสามบ่อมีคุณภาพที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน ยกเว้นตะกั่วที่เกินมาตรฐานน้ำดื่มขององค์การอนามัยโลก แต่ยังไม่เกินมาตรฐานของกระทรวงอุตสาหกรรม และสารหนูที่เกินมาตรฐานมาเล็กน้อย แต่ปริมาณจุลินทรีย์ไม่เกินมาตรฐานและไม่พบเชื้อก่อโรค ส่วนพุน้ำร้อนที่อยู่บนเขา และบ่อน้ำแร่เย็น ก็มีคุณภาพน้ำโดยทั่วไปไม่เกินเกณฑ์มาตรฐาน

2) สภาพการท่องเที่ยวในพื้นที่

พุน้ำร้อนห้วยน้ำนกตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่อุทยานแห่งชาติพาเจริญ และองค์การบริหารส่วนตำบลพบพระ ดังนั้นจึงมีหน่วยงานที่ดูแลพื้นที่ 3 หน่วยงานหลัก ได้แก่ กรมป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และอบต.พบพระ โดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดตากได้สนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาสถานที่เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่น สร้างห้องพักรวม และห้องแช่น้ำแร่ เป็นต้น

บริเวณบ่อพุน้ำร้อนห้วยน้ำนกมีบริการห้องพักรวมสำหรับนักท่องเที่ยวจำนวน 8 ห้อง มีห้องสปาสำหรับแช่น้ำแร่แบบครอบครัว 4-5 คน จำนวน 4 ห้อง และห้องแช่น้ำแร่ขนาดใหญ่ความจุ 30 คน จำนวน 2 ห้อง แยกหญิง-ชาย พร้อมห้องอาบน้ำเย็นในตัว โดยมีเจ้าหน้าที่อุทยานซึ่งดูแลในส่วนของพุน้ำร้อนห้วยน้ำนกเป็นผู้ดูแลห้องพักรวม ห้องแช่พุน้ำ

ร้อน และบริเวณโดยรอบ จากการสำรวจพบว่า เจ้าหน้าที่ที่ดูแลด้านการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวและดูแลห้องพักยังขาดความรู้ในเรื่องของการบริหารจัดการที่พักแรมเพื่อการท่องเที่ยว เช่น ไม่มีการลงทะเบียนเข้า-ออกจากที่พัก เป็นต้น

3) แนวโน้มและทิศทางการพัฒนา

พุน้ำร้อนห้วยน้ำนักมีประเด็นทิศทางการพัฒนาจากการสัมภาษณ์และสำรวจ ดังนี้ ทางกายภาพ

3.1) การปรับปรุงสภาพกายภาพพื้นที่ให้เหมาะสมในการรองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาใช้บริการ ห้องน้ำประเภทผู้สูงอายุหรือผู้พิการโดยยึดหลักการออกแบบเพื่อมวลชน (Universal Design) เช่น การปรับปรุงให้มีทางลาดสำหรับรถเข็น และติดตั้งโถสุขภัณฑ์แบบนั่งราบภายในห้องพัก

3.2) ปรับปรุงเส้นทางเดินเท้าไปยังบ่อโคลนร้อนและบ่อน้ำพุเย็นเพื่อเพิ่มจุดท่องเที่ยวในพื้นที่ (จุดแวะพัก และจุดสนนในการท่องเที่ยว)

3.3) เพิ่มป้ายสื่อความหมาย ให้ความรู้เกี่ยวกับน้ำแร่และโคลนร้อน

3.4) การจัดอบรมวิธีการและความสำคัญของการให้บริการที่พักแรมที่ได้มาตรฐานและเป็นระบบ

3.5) จัดอบรมเรื่องการดูแลรักษาเครื่องใช้ในห้องพักและการทำความสะอาดห้องพักและห้องอาบน้ำแร่เพื่อช่วยยืดอายุการใช้งาน

3.6) เปิดโอกาสให้ชุมชนสร้างรายได้พิเศษด้วยการทำงานเพื่อสนับสนุนการบริการนักท่องเที่ยว เช่น ดูแลรักษาความสะอาดของห้องพักและห้องอาบน้ำแร่ หรือนำสินค้าท้องถิ่นมาขายแก่นักท่องเที่ยวเพื่อเป็นของที่ระลึก

3.7) สนับสนุนด้านงบประมาณในการจัดการปรับภูมิทัศน์ให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้มาใช้บริการประเภทผู้สูงอายุหรือผู้พิการ

3.8) บรรจุแหล่งท่องเที่ยวลงในแผนพัฒนาพื้นที่/จังหวัดเพื่อผลักดันแหล่งท่องเที่ยวให้ได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณอย่างต่อเนื่อง

ภาพ คณะผู้วิจัยร่วมพูดคุยกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ภาพ บริเวณหน้าทางเข้าบ่อพุน้ำร้อนบ้านห้วยน้ำนัก และที่ลานจอดรถ

ภาพ บ่อพุน้ำร้อน บ่อที่ 1 และบ่อที่ 2

ภาพ ทางเดินไปบ่อโคลนร้อน

5. สรุปและอภิปรายผล

5.1 รูปแบบการมีส่วนร่วมในพื้นที่ในปัจจุบัน

ชุมชนทั้ง 3 พื้นที่ ได้แก่ ผู้นำร้อนหินดาด จ.กาญจนบุรี ผู้นำร้อนหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี และผู้นำร้อนห้วยน้ำนก จังหวัดตาก ให้ความสนใจและตั้งใจในการจัดการ และพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ของตน เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพต้นแบบ โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำทั้ง 3 แห่งมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาศักยภาพผู้นำร้อนในทุก ๆ ด้าน โดยชุมชนต้องการให้เกิดการจัดรูปแบบการท่องเที่ยวที่เป็นต้นแบบ ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวอย่างแท้จริง และสามารถเชื่อมแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ในพื้นที่ และพื้นที่ใกล้เคียง พร้อมทั้งมีทิศทางความร่วมมือที่จะเกิดขึ้นในการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวของตนให้ดียิ่งขึ้น ในด้านบทบาท ความรับผิดชอบ และรูปแบบการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวในพื้นที่ เบื้องต้นค้นพบ ดังนี้

1) ในแหล่งผู้นำร้อนทั้ง 3 แห่งมีความโดดเด่นการการพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งต้นแบบในการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพตามบริบทชุมชน กล่าวคือ

1.1) ผู้นำร้อนหินดาดมีการบริหารจัดการโดยองค์การบริหารส่วนตำบลหินดาดร่วมกับชุมชน กล่าวคือ องค์การบริหารส่วนตำบลหินดาดเป็นผู้ดำเนินการบริหารจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งการจัดการด้านรายได้จากการท่องเที่ยว เนื่องจากมีการจัดเก็บรายได้จากนักท่องเที่ยวที่เข้าไปเที่ยวชมและใช้ประโยชน์จากการแช่ตัว ในแหล่งท่องเที่ยว ร่วมกับชุมชนในพื้นที่

1.2) ผู้นำร้อนหนองหญ้าปล้องมีการบริหารจัดการโดยชุมชนอย่างแท้จริง โดยเป็นชุมชนหมู่ 5 บ้านผู้นำร้อน มีผู้ใหญ่บ้านบ้านผู้นำร้อนเป็นผู้ดำเนินการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว ร่วมกับคณะ กรรมการและชาวบ้านหมู่ 5 เป็นผู้ร่วมปฏิบัติ ทั้งนี้มีการประชุมรายงานผล และข้อหาหรือต่าง ๆ รวมทั้งทิศทางการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเป็นประจำทุกเดือน

1.3) และห้วยน้ำนกเป็นการบริหารจัดการร่วมกันระหว่างอุทยานแห่งชาติน้ำตกพาเจริญ องค์การบริหารส่วนตำบลพบพระ และชุมชนบ้านน้ำนก ร่วมกันบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการแหล่งผู้นำร้อน และให้ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมดูแลจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่ร่วมกับอุทยานแห่งชาติ ภายใต้การสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนตำบลพบพระ เป็นต้น

2) การร่วมประชมกลุ่มย่อยกับกลุ่มผู้นำในชุมชน ในพื้นที่ แหล่งท่องเที่ยวผู้นำร้อน ทั้ง 3 พื้นที่ ได้แก่ ผู้นำร้อนหินดาด จ.กาญจนบุรี ผู้นำร้อนหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี และผู้นำร้อนห้วยน้ำนก จังหวัดตาก ให้ความสนใจและตั้งใจในการจัดการ และพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ของตน เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพต้นแบบ

3) ชุมชนให้ความสนใจและเข้าร่วมกิจกรรมอย่างตั้งใจ ร่วมหาหรือเพื่อหาแนวทางการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนและมีความมุ่งมั่นในการพัฒนากิจกรรมเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ เช่น ผู้นำร้อนหินดาดกำลังดำเนินการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มเติม และเตรียมจัดตั้งการผลิตน้ำดื่มมาแร่เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ ผู้นำร้อนห้วยน้ำนกเตรียมการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชื่อมโยงการทำสปาและศึกษาศักยภาพโคลนร้อนในพื้นที่

4) ชุมชนให้ความสนใจและตระหนักถึงความสำคัญของกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ โดยมีมุมมองในด้านกิจกรรมที่หลากหลาย ไม่กระทบธรรมชาติและวัฒนธรรมชุมชน รวมถึงพัฒนาที่กลมกลืนกับธรรมชาติ และยังเกิดความยั่งยืนแก่พื้นที่และชุมชน

5) กลุ่มผู้นำในชุมชนให้ความสนใจในการพัฒนาพื้นที่ให้เกิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

6) กลุ่มผู้นำในชุมชนให้ความสนใจในการจัดรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวอื่น ๆ ในชุมชนใกล้เคียง

7) กลุ่มผู้นำต้องการให้มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรม และเพื่อเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยวได้ชม และเกิดการเรียนรู้ และเกิดการใช้ประโยชน์อย่างถูกต้องและเต็มศักยภาพของผู้นำร้อน

5.2 รูปแบบการท่องเที่ยว

จากการศึกษาด้านรูปแบบการท่องเที่ยว พบและอธิบายได้ว่าการเกิดรูปแบบการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกันระหว่างทรัพยากรท่องเที่ยว อันได้แก่ทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติ ทรัพยากรทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม และความสอดคล้องกับกิจกรรมท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นทั้งในพื้นที่ท่องเที่ยวเอง ได้แก่แหล่งพุน้ำร้อนนั้น ๆ และพื้นที่ท่องเที่ยวเชื่อมโยงด้วย

นอกจากนี้ยังอธิบายได้ว่า ในแหล่งศึกษาทั้งหมดมีรูปแบบการท่องเที่ยวหลัก คือ การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ อันได้แก่ การแช่ตัว แช่เท้า รวมถึงกิจกรรมเสริมในด้านการนวดแผนไทยที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ รวมถึงความเชื่อมโยงการนำทรัพยากรในพื้นที่มาใช้ให้เกิดประโยชน์เช่น กิจกรรมเล่นน้ำในลำห้วยกุ่มงูญ และเชื่อมโยงประวัติศาสตร์สมัยสงครามโลกในแหล่งพุน้ำร้อนหินดาด การเดินศึกษาธรรมชาติในเส้นทางสู่พุน้ำร้อนหนองหญ้าปล้อง จังหวัดเพชรบุรี ส่วนแหล่งพุน้ำร้อนห้วยน้ำนักมีการเชื่อมโยงเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติเพื่อลงไปชมบ่อโคลนในพื้นที่ อีกทั้งทุกพื้นที่ท่องเที่ยวพุน้ำร้อนมีการเชื่อมโยงกิจกรรมท่องเที่ยวและรูปแบบการท่องเที่ยวอันสัมพันธ์กับแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงและชุมชนเพื่อพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวให้เกิดความหลากหลายมากขึ้น

6. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

6.1. ในการศึกษาขานวิจัยครั้งต่อไปควรมีการศึกษาด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มในแหล่งท่องเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวประเภทพุน้ำร้อน เนื่องจากพบว่าในแหล่งพุน้ำร้อนหลายๆ แห่งได้รับการเปลี่ยนแปลงและดัดแปลงการใช้ประโยชน์จากพุน้ำร้อนในทิศทางที่สวนกระแสกับการอนุรักษ์ ทำให้คุณค่าของพุน้ำร้อน และคุณค่าการใช้ประโยชน์ทั้งด้านการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และสังคมไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร ในขณะที่เดียวกันหลายๆ แหล่งท่องเที่ยวกลับถูกลดคุณค่าทางการท่องเที่ยวลงไป ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องเน้นการศึกษาวิจัยในมิติทั้งเศรษฐกิจ การเพิ่มมูลค่า และการอนุรักษ์ทรัพยากร

6.2. ควรศึกษาการส่งเสริมกิจกรรมการประชาสัมพันธ์ และการตลาดทางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ เพื่อพัฒนา กิจกรรมการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย การนำไปใช้ประโยชน์ของแหล่งพุน้ำร้อนในพื้นที่ และเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพที่ยั่งยืนในองค์ประกอบการพัฒนาทั้งแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรมการท่องเที่ยว สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

6.3. เพื่อเป็นการต่อยอดการศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งพุน้ำร้อนในแต่ละแห่ง การพัฒนาสมรรถนะการบริการด้านบุคลากรในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการบริการ และการใช้ทรัพยากรอย่างถูกต้อง เต็มประสิทธิภาพ

6.4. ควรมีการศึกษาในด้านภูมิสถาปัตยกรรม เพื่อการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ เนื่องจาก สถาปัตยกรรมถือเป็นจุดเด่นจุดหนึ่งของแหล่งท่องเที่ยวในการสร้างและเสริมการท่องเที่ยว โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมความสะอาดในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการสนับสนุนการท่องเที่ยว และแหล่งท่องเที่ยวเกิดความยั่งยืนทั้งด้านการท่องเที่ยว สังคม และสิ่งแวดล้อม

6.5. ควรมีการศึกษาการเชื่อมโยงกิจกรรมท่องเที่ยวระหว่างการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและกิจกรรมท่องเที่ยวรูปแบบทางเลือกสำหรับนักท่องเที่ยว เพื่อเพิ่มทางเลือกการท่องเที่ยวในพื้นที่ให้หลากหลาย และเกิดทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับนักท่องเที่ยว

7. เอกสารอ้างอิง

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2539) “รายงานสรุปคู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวด้านกายภาพเล่มที่ 10” กรุงเทพฯ: บริษัทคอร์ แพลนนิ่ง แอนด์ ดีเวลลอปเม้นท์.

.....(2551). *โครงการสำรวจระดับความรับรู้การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ฝ่ายนโยบายวางแผน กองวางแผนการท่องเที่ยวฯ.

กรมทรัพยากรธรณี. 2530. *แหล่งพลังงานความร้อนใต้พิภพทางภาคเหนือของประเทศไทย*. รายงานการสำรวจฉบับที่ 1. 40 – 42

นิพล เชื้อเมืองพาน และคณะ (2556) *การพัฒนาศักยภาพแหล่งพุน้ำร้อนภาคตะวันตกของประเทศไทยเพื่อ การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ* รายงานวิจัย 2555

- บุญเลิศ ตั้งจิตวัฒนา (2548) *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- (2548). *การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน* กรุงเทพฯ: เพรสแอนดี้ไซด์จำกัด
- ภราเดช พยัฒวิเชียร. (2546). *สรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. ใน สรุปกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศนานาชาติ (หน้า 20). 7-9 มีนาคม 2545. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย*
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช (2552) *เอกสารการสอนชุดวิชาทรัพยากรท่องเที่ยวของไทย หน่วยที่ 1-8.นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช*
- วรรณภา วงษ์วานิช. (2546). *ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2555). *ศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพของไทย. สืบค้นในแหล่งท่องเที่ยวข้อมูล*
<http://www.ksmecare.com/Article/82/28465>เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2558
- สำนักพัฒนาการท่องเที่ยว กรมการท่องเที่ยว (2556).*แหล่งพุน้ำร้อนธรรมชาติ. สืบค้นในแหล่งท่องเที่ยวข้อมูล*
<http://61.19.236.142/hotspring/index.php> เข้าถึงเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2556
- สุรพล ศรีวิทยา และคณะ. (2546). *โครงการศึกษาแนวทางการพัฒนาบริการท่องเที่ยวเชิงส่งเสริมสุขภาพในที่พักผ่อน เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.*
- อารัญ บุญชัย และ จินดา ตันตราวิพุธ. (2546, พฤศจิกายน – ธันวาคม). *ท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Health Tourism) จุดขายของการท่องเที่ยว. วารสารเศรษฐกิจและสังคม. 40(4): 22 – 23.*
- Butler, R. (1991) *Tourism, Environment, and Sustainable Development, Environmental Conservation, 18* (3): 201-9.
- Duffy, R (2006). *The politics of ecotourism and developing world. Journal of Ecotourism, 5* (1&2): 1-6.
- Holden, A. (2006) *Tourism Studies and the Social Sciences*. New York: Routledge.
- Thailand Development Research Institute (TDRI). (1997) *Thailand Tourism: Vision 2012, 12(2):14-24.*
- Tourism Authority of Thailand (1997) *Policy of Thai Tourism*. Bangkok: Conservation Division, Tourism Authority of Thailand.
- (2001) *National Ecotourism Action Plan*. Bangkok: Conservation Division, Tourism Authority of Thailand (TAT).